

JERZY SZCZEPAŃSKI

POZYCJA SPÓŁDZIELCZOŚCI WIEJSKIEJ NA RYNKU ROLNYM W WARUNKACH REFORMY GOSPODARCZEJ

Rola jednostek spółdzielczych w gospodarce narodowej jest wypadkową działania wielu czynników zarówno wewnątrzspółdzielczych, jak i zewnętrznych wobec spółdzielczości. Działanie tych czynników może być różnokierunkowe: mogą one sprzyjać utrzymaniu lub zwiększeniu roli spółdzielni w danej dziedzinie gospodarki bądź powodować jej ograniczenie.

Równocześnie działanie wielu czynników, określających rolę spółdzielczości w gospodarce może być przedmiotem sterowania przez kierownictwo spółdzielczości i samych spółdzielców oraz państwo socjalistyczne w kierunku sprzyjającym utrzymaniu i zwiększeniu, a niekiedy i parzywróceniu roli jednostek spółdzielczych w danej dziedzinie, zgodnie z interesami grupowymi spółdzielców i określonych środowisk społecznych oraz interesami ogólnospołecznymi.

Jednym z istotnych czynników wpływających w coraz większym stopniu na rolę spółdzielczości w gospodarce narodowej jest wdrażana obecnie reforma gospodarcza i związane z nią nowe prawo spółdzielcze. Zmieniając organizację i system funkcjonowania gospodarki narodowej oraz gospodarki spółdzielczej reforma gospodarcza i nowe prawo spółdzielcze wywierają coraz większy wpływ na warunki realizacji własności spółdzielczej i działalności gospodarczej spółdzielni oraz ich rolę w życiu społeczno-gospodarczym kraju.

Dzięki postępowi w uspołecznieniu planowania, zwiększeniu zakresu samodzielności przedsiębiorstw uspołecznionych w ustalaniu zadań gospodarczych oraz w doborze metod i środków realizacji tych zadań w oparciu o własny rachunek ekonomiczny, a także wskutek większej roli narzędzi ekonomicznych w centralnym sterowaniu gospodarką przedsiębiorstw wzrasta również rola spółdzielni w wykorzystywaniu, przeznaczeniu i użytkowaniu własnych i częściowo obcych środków produkcji oraz wytworzonych przy ich pomocy dóbr materialnych. Podobnie jest w podziale tych dóbr, zgodnie z interesami danej grupy spółdzielczej z uwzględnieniem interesów ogólnospołecznych, zwłaszcza reprezentowanych w planie gospodarki narodowej.

Przy większym zakresie samodzielności decyzyjnej spółdzielni nadal występują poważne ograniczenia w samodzielności działania przedsiębiorstw spółdzielczych. Ograniczenia te wynikają głównie z istnienia głębokiej nierównowagi typu inflacyjnego w sferze środków produkcji i na rynku środków spożycia, niekorzystnej sytuacji na rynku pracy i w handlu zagranicznym. Zjawiska te pogłębiły panowanie rynku producenta i związane z nim ujemne skutki w działalności przedsiębiorstw, spowodowały rozszerzenie zakresu reglamentacji środków produkcji i dóbr konsumpcyjnych, a także wprowadzenie do mechanizmu reformy różnorodnych narzędzi zmierzających do ograniczenia zasięgu nierównowagi i uruchomienia na coraz większą skalę proefektywnościowych bodźców, tkwiących w zreformowanym systemie ekonomiczno-finansowym przedsiębiorstw.

Pewne ograniczenia samodzielności spółdzielni wynikają także z utrzymania ich obowiązkowej przynależności do centralnych związków spółdzielni oraz z pozostawienia dwuramiennego charakteru tych związków jako central rewizyjnych i gospodarczych. Proces przekształcania się centralnych związków spółdzielni z organizacji raczej administracyjnych niż patronackich w organizacje typowo patronackie i pomocniczo-usługowe w stosunku do zrzeszonych spółdzielni jest skomplikowany i nie wyklucza bynajmniej nawrotu tendencji do administrowania spółdzielniami i ograniczania samodzielności ich działania, mimo określonych gwarancji w tej dziedzinie zawartych w nowym prawie spółdzielczym. Sprzyjają temu zarówno niekorzystne dla spółdzielni zewnętrzne warunki gospodarowania, jak i utrzymująca się w mniejszym lub większym stopniu przewaga czynnika menadżerskiego nad społecznym w zarządzaniu przedsiębiorstwem spółdzielczym.

Określone ograniczenia samodzielności działania spółdzielni wynikają także z czynników natury (podmiotowej i przedmiotowej, Ostaré są zróżnicowane w poszczególnych pionach spółdzielczych. W ramach spółdzielni użytkowników, jakimi są między innymi gminne spółdzielnie „Samopomoc Chłopska” istotne znaczenie ma dążenie do maksymalizacji efektów użytkowych z punktu widzenia potrzeb członków spółdzielni, które wynikają z prowadzenia przez nich indywidualnych gospodarstw zarobkowych i gospodarstw domowych i tendencja do maksymalizacji efektów wartościowo-pięniężnych. Ze względu na swą służebną rolę wobec indywidualnych gospodarstw rolnych i pośrednictwo w stosunkach gospodarczych między rolnictwem a pozostałymi działami gospodarki narodowej, gminne spółdzielnie nie mogą i nie powinny kształtować kierunków i metod swej działalności według wąsko rozumianych racji ekonomicznych i efektów wartościowo-pięniężnych, korzystnych dla przedsiębiorstwa spółdzielczego jako całości lub jego części czy menadżerów, lecz niezgodnych z interesami rolników-członków spółdzielni. Skup produktów rolnych nie może być traktowany w spo-

sób jednostronnie komercyjny „co wyrażałoby się w uznaniowym kształtowaniu asortymentu skupowanych produktów rolnych, według kryterium rentowności obrotu poszczególnymi surowcami”¹. Gminne spółdzielnie bowiem zobowiązane są do skupu całej produkcji towarowej oferowanej przez producentów rolnych z zapewnieniem odpowiednich warunków techniczno-organizacyjnych przy dokonywaniu transakcji. Nie wyklucza to bynajmniej aktywnego wpływu spółdzielni na strukturę towarowej produkcji rolnej «między innymi poprzez kontraktację i »bardziej elastyczną politykę cen skupu produktów rolnych.

Z przyczyn natury ogólnospołecznej (konieczność kształtowania struktury konsumpcji i dochodów rolników) niezbędna jest ingerencja państwa w kształtowanie relacji cen skupu podstawowych produktów rolnych (czterech zbóż, ziemniaków, mleka, bydła, trzody chlewnej) i niektórych roślin przemysłowych (buraków cukrowych, rzepaku, tytoniu). Jednakże w wielu przypadkach celowe byłoby odejście od jednolitej, sztywnej, ceny i stosowanie cen lokalnych w ramach przedziału wyznaczonego przez cenę maksymalną i minimalną. Ceny lokalne byłyby kształtowane przez spółdzielnie w oparciu o negocjacje z miejscowymi organizacjami rolniczymi. Stosowane w pewnym zakresie lokalne cenotwórstwo umożliwiałoby spółdzielczym i państwowym organizacjom skupu uwzględnianie zmian podaży na lokalnym rynku, wywieranie wpływu na wielkość jednostkowej partii towaru (premie za większe, jednorodne dostawy), na jakość produkcji i terminowość dostaw.

Wzrost zakresu autonomii gospodarczej spółdzielni wynikający z założeń reformy gospodarczej i nowego prawa spółdzielczego, pomimo istniejących ograniczeń zewnętrznych i wewnątrzspółdzielczych, stwarza szersze podstawy dla działalności samorządu spółdzielczego i umocnienia roli członków w kierowaniu gospodarką spółdzielni oraz ich więzi ze spółdzielnią. W tym samym kierunku powinny działać nowe rozwiązania prawno-organizacyjne, regulujące uprawnienia i obowiązki różnych organów samorządu spółdzielczego, zakres i formy udziału pracowników w zarządzaniu.

Założenia reformy gospodarczej i nowe prawo spółdzielcze sprzyjają rozszerzeniu i umocnieniu zasady samofinansowania od dawna stosowanej w ramach spółdzielczości, zwłaszcza po roku 1957. Pewne ograniczenie tej zasady stanowią scentralizowane fundusze wewnątrzspółdzielcze, jednakże są one niezbędne dla prawidłowego rozwoju i funkcjonowania gospodarki spółdzielczej w danej dziedzinie. Pewną barierę w zwiększeniu roli środków własnych w finansowaniu działalności gospodarczej spółdzielni stanowią zbyt nieliczne i stabilne udziały członkowskie. Celowe więc wydaje się zwiększenie wysokości poszczególnych

¹ Por. T. Romanowski, *Spółdzielczość na wsi a reforma gospodarcza*, Spółdzielczy Kwartalnik Naukowy 1982, nr 1/2, s. 26.

udziałów, ich zróżnicowanie w zależności od stopnia korzystania przez danego członka spółdzielni z usług świadczonych przez spółdzielnię, a także elastyczne kształtowanie wysokości udziałów członkowskich w miarę zmian sytuacji pieniężno-rynkowej, przy równoczesnym wprowadzeniu ograniczonego oprocentowania udziałów. Największe niebezpieczeństwo w konsekwentnym stosowaniu zasady samofinansowania spółdzielni stwarza jednak polityka państwa w zakresie kształtowania marż handlowych i podatków, kredytu itp. Na przykład nadmierne opodatkowanie nadwyżki spółdzielczej może ograniczyć do minimum znaczenie korzystnych dla spółdzielni rozwiązań dotyczących podziału nadwyżki, zawartych w nowym prawie spółdzielczym.

Wzrost zakresu autonomii gospodarczej i organizacyjnej spółdzielni, stworzenie korzystniejszych warunków dla funkcjonowania samorządu spółdzielczego i umocnienie zasady samofinansowania sprzyjają uruchomieniu na szerszą skalę szczególnych bodźców materialnych i niematerialnych, wynikających z grupowego charakteru własności spółdzielczej i społeczno-zrzeszeniowego charakteru spółdzielczości. W związku z tym powstają korzystniejsze przesłanki dla zwiększenia ekonomicznej i społecznej efektywności spółdzielczych form gospodarowania i umocnienia ich roli w gospodarce narodowej.

Należy jednak pamiętać, że reforma gospodarcza powoduje również istotne zmiany w obrębie własności państwowej oraz działalności przedsiębiorstw państwowych, która w coraz większym stopniu opiera się na zasadach samodzielności, samorządności i samofinansowania, przy centralnym regulowaniu głównie za pomocą narzędzi ekonomicznych oraz postępującym uspołecznieniu planowania. W miarę postępu we wdrażaniu reformy gospodarczej, własność państwowa w coraz większym stopniu staje się kategorią społeczno-ekonomiczną, a nie tylko formalno-prawną. Wyraża się to między innymi we wzroście wpływu całego społeczeństwa (rozwój demokracji socjalistycznej, uspołecznienie planowania), jak i grup bezpośrednich wytwórców (rozwój samorządu pracowniczego) na realizację własności państwowej i jej „funkcjonowanie”.

Upodabnianie się własności państwowej, i spółdzielczej występuje nie tylko w zakresie stopnia uspołecznienia środków produkcji i w dziedzinie zarządzania, ale również w sferze podziału (większe powiązanie dochodów pracowników z wynikami działalności przedsiębiorstwa państwowego, określony wpływ załogi na podział wygoszparowanego produktu dodatkowego itp.).

W warunkach reformy gospodarczej, łączącej planowanie centralne z wykorzystaniem mechanizmu rynkowego upodabnianie się własności państwowej i spółdzielczej nie oznacza bynajmniej zacierania istotnych różnic między nimi. Własność spółdzielcza nadal pozostaje własnością grupową, zarządzaną przez zrzeszenie spółdzielcze przy określonym wpływie ze strony państwa socjalistycznego, reprezentującego in-

teresy ogólnospołeczne. Własność państwowa zachowuje swój ogólnonarodowy charakter, przy równoczesnym wzroście udziału bezpośrednich wytwórców w zarządzaniu, ale w ramach powiernictwa ogólnospołecznego. Różnice między własnością państwową i spółdzielczą dotyczą także stopnia koncentracji produkcji, związku między kierunkami działalności gospodarczej, a potrzebami użytkowników, możliwości akumulacji itp.

Jednakże w warunkach reformy gospodarczej upodobnianie się własności państwowej i spółdzielczej, przy zachowaniu pewnych istotnych różnic między nimi, powoduje zwiększenie konkurencyjności własności państwowej w stosunku do własności spółdzielczej. W pewnych dziedzinach własność spółdzielcza może być łatwiej zastąpiona przez bardziej podobną do niej własność państwową. Dotyczy to między innymi sfery obrotu towarowego, zwłaszcza w mieście. W kierunku zwiększenia stopnia konkurencyjności własności państwowej, w stosunku do własności spółdzielczej, w niektórych dziedzinach działa także charakterystyczne dla założeń reformy gospodarczej dążenie do zniesienia wyłączeń określonych form własności i gospodarowania.

W pewnych przypadkach wzrost konkurencyjności i alternatywność struktury własnościowej gospodarki dotyczy nie tylko własności państwowej i spółdzielczej, ale i innych form własności prywatnej oraz form mieszanych. Wszystkie te okoliczności winny być brane pod uwagę w rozważaniach na temat roli spółdzielczości i jej miejsca w naszej gospodarce narodowej. Dotyczy to również roli wiejskiej spółdzielczości zaopatrzenia i zbytu na rynku rolnym.

Od strony podmiotowej uczestnikami rynku rolnego są głównie indywidualne gospodarstwa chłopskie, łączące działalność produkcyjną z prowadzeniem gospodarstw domowych, gospodarstwa domowe ludności nierolniczej zamieszkałej na wsi, przedsiębiorstwa obrotu rolnego i przetwórstwa rodno-spożywczego, a także organy administracji państwowej (centralnej i terenowej). Przedmiotem zaś obrotów na rynku rolnym są przede wszystkim surowce pochodzenia rolniczego i nieprzetworzone środki żywności.

Rynek rolny jest ściśle powiązany z rynkiem środków produkcji dla rolnictwa oraz rynkiem przetworzonych środków żywności i dóbr konsumpcyjnych nieżywnościowych. Związki między rynkiem rolnym a pozostałymi wymienionymi rynkami występują zarówno w sferze organizacji rynku jak i podaży, popytu, cen i mechanizmu rynkowego. Podmioty rynku rolnego są przeważnie podmiotami trzech pozostałych rynków. Na przykład gospodarstwa indywidualne występują jako dostawcy surowców rolnych i nieprzetworzonych środków żywności, a z drugiej strony jako odbiorcy środków produkcji dla rolnictwa i przetworzonych środków żywności oraz dóbr konsumpcyjnych nieżywnościowych. Przedsiębiorstwa obrotu rolnego natomiast, zwłaszcza gminne spółdziel-

nie, zajmują się zarówno skupem surowców rolniczych i nieprzetworzonych środków żywności, jak i zaopatrzeniem rolnictwa w środki produkcji, a ludności wsi w różnego rodzaju dobra konsumpcyjne. Podaż produktów rolnych zaspokaja potrzeby surowcowe przemysłu rolnoprzetwórczego, a pośrednio (niekiedy także bezpośrednio) potrzeby żywnościowe ludności pozarolniczej. Określone związki występują również między relacjami cen skupu produktów rolnych i środków produkcji dla rolnictwa a relacjami cen skupu i cenami żywności.

Związki między rynkiem rolnym a rynkiem środków produkcji dla rolnictwa i rynkami środków konsumpcji winny znajdować określone odbicie w sferze funkcjonowania mechanizmu rynkowego. Działanie rynku rolnego opiera się głównie na wykorzystaniu regulowanego mechanizmu rynkowego. Centrum wpływa pośrednio na inwestycje w rolnictwie, a bezpośrednio ustala ceny skupu podstawowych produktów rolnych, które są jednym z ważnych czynników wpływających na produkcję i podaż czy dochody rolników. Bezpośrednio ustalane są również ceny podstawowych środków żywności, które w pewnym zakresie wpływają na produkcję rolną (zwłaszcza w gospodarstwach chłopo-robotników) i podaż (poprzez wpływ na spożycie własne rolników). W części rynku rolnego stosowany jest mechanizm rynkowy sterowany, przy którym Centrum pośrednio oddziałuje na inwestycje w rolnictwie, produkcję i podaż czy popyt, ale bezpośrednio nie ustala cen, które są cenami rynkowymi.

W sferze środków produkcji dla rolnictwa występuje głównie mechanizm rynkowy sterowany, a częściowo mechanizm regulowany. Ten ostatni działa również na rynku przetworzonych środków żywności, natomiast w obrębie rynku dóbr konsumpcyjnych nieżywnościowych dominującą rolę odgrywa mechanizm rynkowy sterowany.

Różne rodzaje mechanizmu rynkowego występującego na wymienionych, powiązanych ze sobą rynkach wywierają określony wpływ na stopień elastyczności cen, relacje cen produktów rolnych i artykułów przemysłowych nabywanych przez rolników i ich dochody oraz, wydatki, na opłacalność produkcji rolnej i procesy dostosowawcze w ramach gospodarki indywidualnej,

W podstawowej części rynku rolnego występuje duża liczba producentów i sprzedawców, względna jednorodność dóbr oraz parametryczny charakter cen skupu, przy czym są to głównie ceny urzędowe i regulowane. Występuje tutaj w znacznym stopniu prawny monopol skupu ze strony państwa i jednopodmiotowa struktura organizacyjna rynku opanowanego przez gminne spółdzielnie. Sytuacja rolnika jako producenta i sprzedawcy zależy w przeważającej mierze od polityki państwa w zakresie cen i warunków skupu oraz od jakości i sprawności działania wiejskiej spółdzielczości zaopatrzenia i zbytu. Na tę ostatnią rolnik może wywierać wpływ mniej lub bardziej bezpośredni, głównie jako czło-

nek gminnej spółdzielni. Podobnie wygląda jego sytuacja jako nabywcy podstawowych przetworzonych środków żywności.

Znacznie mniej korzystna jest sytuacja rolnika jako nabywcy dóbr i usług produkcyjnych oraz środków spożycia o charakterze nieżywnościowym. Stosunkowo niewielka liczba producentów bądź sprzedawców hurtowych występujących często w roli monopolisty, parametryczny charakter większości cen, przy dużym udziale cen regulowanych i umownych pozwala na dyktowanie rolnikom często niekorzystnych cen i warunków zakupu. W tej sytuacji spółdzielczość zaopatrzenia i zbytu odegrać może szczególnie doniosłą rolę w obronie interesów rolników.

Wskazując słusznie na różne ujemne strony funkcjonowania rynku rolnego i rynków pokrewnych w teorii ekonomicznej wysuwa się niekiedy postulat demonopolizacji rynku rolnego. Oznaczałaby ona przejście od jedno- do wielopodmiotowej struktury organizacyjnej rynku rolnego, zmianę zasad kształtowania cen skupu i marż handlowych, a także zakresu przedmiotowego kontraktacji i form jej powiązania z reglamentowanym zaopatrzeniem rolnictwa w środki produkcji.

Demonopolizacja struktury organizacyjnej rynku rolnego, zwłaszcza w dziedzinie skupu wymagałaby zniesienia wyłączności działania wiejskiej spółdzielczości zaopatrzenia i zbytu w zakresie skupu podstawowych produktów rolnych (zboża, żywca itp.) i ograniczenia jej roli w zaopatrzeniu rolnictwa w środki produkcji i artykuły konsumpcyjne pochodzenia przemysłowego, przez dopuszczenie innych podmiotów gospodarczych, zarówno państwowych jak i prywatnych².

Ocena tak pojętej demonopolizacji struktury organizacyjnej rynku rolnego i jej kierunków wymaga uprzedniego wyjaśnienia istoty monopolu w naszych warunkach społeczno-gospodarczych oraz warunków demonopolizacji. Najważniejszą cechą monopolu nie jest jednopodmiotowa struktura organizacyjna produkcji czy wymiany³, lecz wykorzystywanie przez określone podmioty gospodarcze (jeden lub wiele) ich dominującej roli w danej dziedzinie dla osiągania monopolistycznych zysków. Następuje to przez ustalanie dogodnych dla nich cen i innych warunków sprzedaży drogą regulowania produkcji, podaży lub popytu, ograniczania, powstawania i rozwoju przedsiębiorstw konkurencyjnych itp.

Przy rozpatrywaniu istoty monopolu należy także uwzględnić panujące stosunki produkcji, charakter państwa oraz zakres i sposób je-

² Por. J. Dietl, A. Leopold, *Struktura rynku i jej wpływ na postępowanie gospodarstw rolnych. Tezy referatu*. (Konferencja naukowa nt. otoczenia instytucjonalnego rolnictwa w zakresie jego obsługi produkcyjnej, w dniach 6 i 7 grudnia 1973 r. w Poznaniu, zorganizowana przez Sekcję Obrotu i Przetwórstwa Komitetu Ekonomiki Rolnictwa PAN).

³ Por. Cz. Niewadzi, *Uwarunkowania rozwoju spółdzielczości w aktualnej sytuacji*, Spółdzielczy Kwartalnik Naukowy 1983, nr 1, s. 43.

go ingerencji w życie gospodarcze, a także charakter rynku. Ważne znaczenie ma również odrębne traktowanie monopolu przedsiębiorstw i ich związków oraz monopolu państwowego w danej dziedzinie. Wyłączność działania wiejskiej spółdzielczości zaopatrzenia i zbytu w sferze skupu podstawowych produktów rolnych nie jest rezultatem ekonomicznych procesów koncentracji i centralizacji w wymianie oraz tendencji monopolistycznych ze strony spółdzielczości. Jednopodmiotowa struktura w skupie powstała w wyniku administracyjnego podziału rynku na poszczególne segmenty branżowe i terytorialne, dokonanego przez państwo u progu lat pięćdziesiątych.

Przeważająca część skupu produktów rolnych jest realizowana przez gminne spółdzielnie zaopatrzenia i zbytu, nie na własny rachunek, lecz na zlecenie różnych państwowych organizacji gospodarczych. Organy państwowej administracji gospodarczej ustalają warunki kontraktacji handlowej i produkcyjnej i warunki skupu niekontraktowanego oraz ceny skupu podstawowych produktów rolnych i relacje tych cen do cen podstawowych środków produkcji dla rolnictwa i detalicznych cen żywności.

W rzeczywistości gminne spółdzielnie i państwowe organizacje gospodarcze działające na rynku rolnym są nie tyle monopolistami, ile głównymi pośrednikami w realizacji monopolu państwowego w podstawowej części rynku rolnego.

Przy dominacji indywidualnej gospodarki w rolnictwie, głównym celem monopolu państwa socjalistycznego na rynku rolnym jest maksymalizacja wartości użytkowych dostarczanych przez gospodarke chłopską, a z drugiej strony przez uspołeczniony przemysł wytwarzający środki do produkcji rolnej przez ustalanie warunków kupna-sprzedaży oraz poziomu i relacji cen, zapewniających opłacalność produkcji rolnej, wpływ na kształtowanie jej kierunków, racjonalizację obrotu towarowego na wsi itp. Tak rozumiany monopol państwa socjalistycznego na rynku rolnym, a zwłaszcza w skupie produktów rolnych jest niezbędny zarówno z punktu widzenia ogólnospołecznego, jak i rozwoju rolnictwa oraz indywidualnej gospodarki chłopskiej.

Należałoby więc zastanowić się nad przechodzeniem od jednopodmiotowej do wielopodmiotowej struktury rynku, przy zachowaniu w podstawowej jego części (skup zboża i żywca) monopolu państwowego oraz nad zmianami sposobu i form realizacji tego monopolu. Punktem wyjścia winna być tutaj analiza dodatnich i ujemnych stron jednopodmiotowej struktury podstawowej części rynku rolnego w jego dotychczasowej postaci.

Do najważniejszych korzyści, wynikających z wyłącznej działalności gminnych spółdzielni zaopatrzenia i zbytu w zakresie skupu podstawowych produktów rolnych i w znacznej części zaopatrzenia rolnictwa

w środki produkcji i zaopatrzenia ludności wiejskiej w podstawowe dobra konsumpcyjne można zaliczyć:

- możliwość jednolitej realizacji polityki państwa w dziedzinie skupu i zaopatrzenia rolnictwa i wsi,
- możliwość wpływu wiejskiej spółdzielczości zaopatrzenia i zbytu na rozmiary,
- strukturę i jakość środków produkcji dla rolnictwa, wytwarzanych głównie przez duże przedsiębiorstwa państwowe, korzystające często z przywilejów rynku producenta w tej dziedzinie,
- stworzenie i rozwój, bazy materialno-technicznej handlu wiejskiego oraz możliwość racjonalizacji obrotu towarowego na wsi.

Istotne znaczenie ma także, mniej lub bardziej, ścisły związek między kierunkami działalności gospodarczej spółdzielni a produkcyjnymi i konsumpcyjnymi potrzebami rolników-członków spółdzielni oraz możliwość uruchomienia szerokiej, oddolnej kontroli działalności gospodarczej spółdzielni, wynikające z jej zrzeszeniowego charakteru. Równocześnie kierunki ewolucji struktury rynku rolnego winny być odmienne od kierunków postulowanych w niektórych opracowaniach, trudno bowiem zgodzić się z postulatem, aby głównym lub przynajmniej znaczącym pośrednikiem w realizacji monopolu państwa socjalistycznego w skupie najważniejszych produktów rolnych, czy w zaopatrzeniu rolnictwa w podstawowe środki produkcji oraz w zaopatrzeniu ludności wsi w dobra konsumpcyjne powszechnego użytku była gospodarka prywatna, drobnotowarowa, a zwłaszcza kapitalistyczna. Gospodarka ta nie stanowi bowiem aparatu gospodarczego, niezbędnego dla planowego sterowania indywidualną gospodarką rolną zgodnie z interesami ogólnospołecznymi.

Przedsiębiorstwa prywatne, zwłaszcza kapitalistyczne, w naszych warunkach mają skłonność do osiągania maksymalnych zysków nie tyle przez wzrost produkcji czy obrotu towarowego lub obniżkę ich kosztów własnych, ile przez kształtowanie wysokich cen i przechwytywanie części dochodu wytworzonego w uspołecznionym przemyśle bądź w indywidualnym rolnictwie przez spekulację, korupcję itp. Prawidłowe z punktu widzenia społecznego funkcjonowanie i rozwój tych przedsiębiorstw jest możliwe w ograniczonym zakresie, przy znacznej konkurencji ze strony silnego ekonomicznie oraz działającego sprawnie i efektywnie sektora uspołecznionego na rynku rolnym. Większe perspektywy funkcjonowania i rozwoju miałby natomiast sektor mieszany, to jest przedsiębiorstwa z udziałem kapitału prywatnego i państwowego w postaci różnego rodzaju spółek handlowych, fundacje itp., szersze natomiast możliwości rozwoju i funkcjonowania ma sektor drobnokapitalistyczny w wytwarzaniu niektórych środków produkcji dla rolnictwa, zaś prawie nieograniczone perspektywy rozwojowe w sferze usług produkcyjnych dla rolnictwa i usług dla ludności ona indywidualne rzemiosło.

Stosunkowo ograniczone możliwości działania w podstawowej części rynku rolnego mają także przedsiębiorstwa państwowe. W warunkach reformy gospodarczej celem działalności tych przedsiębiorstw jest przede wszystkim maksymalizacja zysku, często kosztem społecznych efektów użytkowych, poprzez kształtowanie stosunkowo wysokich marż i cen. Brak bezpośredniego, organizacyjnego powiązania przedsiębiorstw państwowych z użytkownikami utrudnia osiąganie kompromisów między tymi celami. Wyższy na ogół stopień koncentracji w ramach gospodarki państwowej nie sprzyja rozwojowi placówek obsługujących mniejsze rejony i dostosowanie działalności tych placówek do warunków lokalnych. Poza tym tworzenie nowych jednostek gospodarki państwowej na rynku rolnym wiązałoby się z dodatkowymi nakładami materialnymi, przy zmniejszeniu stopnia wykorzystania istniejącej bazy materialnej spółdzielczości wiejskiej.

W świetle dotychczasowych rozważań wydaje się, że przejście od jednopodmiotowej do wielopodmiotowej, struktury rynku rolnego powinno odbywać się przy zachowaniu monopolu państwowego w skupie podstawowych produktów rolnych, stopniowo, w miarę powstawania odpowiednich przesłanek ekonomicznych. Ewolucja struktury organizacyjnej rynku rolnego w kierunku wielopodmiotowości tego rynku winna następować głównie przez tworzenie nowych spółdzielni specjalistycznych, jednostek spółdzielczo-państwowych, a niekiedy przez dekoncentrację istniejących spółdzielni zaopatrzenia i zbytu na wsi. W niektórych dziedzinach celowe wydaje się także wykorzystanie, w mniejszym lub większym stopniu, jednostek gospodarki drobnotowarowej i przedsiębiorstw drobnokapitalistycznych, a także przedsiębiorstw mierzonych z udziałem kapitału prywatnego, państwowego i środków spółdzielczych. Łączyć się to powinno z doskonaleniem organizacji i funkcjonowania oraz wzrostem ekonomicznej i społecznej efektywności gospodarki spółdzielczej oraz kształtowaniem mechanizmu sprzyjającego wykorzystaniu w interesie społecznym innych form (gospodarowania (państwowych, prywatnych i mieszanych).

POSITION OF RURAL COOPERATIVES ON AGRICULTURAL MARKET UNDER CONDITIONS OF THE ECONOMIC REFORM

S u m m a r y

The economic reform fosters approaching of State and cooperative property, but does not effect elimination of essential differences between them. On the other hand, State and cooperative forms alternate in a higher degree in several domains.

Simultaneously, the reform causes higher alternation of cooperative and private forms. Those circumstances must be accounted for in order to solve a problem of demonopolization of certain spheres of production and market, including

agricultural market. Transformation from a one-subject to multi-subject organizational structure on that market can aid demonopolization processes but is not able to perform their role.

The following are the main directions of structural and organizational transformations on the agricultural market: creating new cooperative or mixed State-cooperative units, sometimes private units having retained the legal monopoly of the socialist state to purchase basic agricultural products. At the same time it seems indispensable to improve organization and functioning of rural cooperatives.

Transformations of property and organizational structure on agricultural market ought to be gradually carried out as favourable economic conditions develop, especially when a buyer market is formed.